

Αναρχισμός και κοινωνική διαμαρτυρία στην Πελοπόννησο του ύστερου ΧΙΧου αιώνα

Μανώλης Χουμεριανός

Το αντικείμενο αυτής της εργασίας είναι η επιρροή και η δράση των πρώτων αναρχοσοσιαλιστών στην Πελοπόννησο στα τέλη του περασμένου αιώνα. Στην εργασία αυτή δεν εξαντλούνται ασφαλώς όλες οι παράμετροι του ζητήματος της συνάντησης των μικροϊδιοκτητών σταφιδοκαλλιεργητών με τις πρώτες αναρχοσοσιαλιστικές ομάδες, κατά την περίοδο της σταφιδικής κρίσης του 1893-1905 και της κοινωνικής διαμαρτυρίας που την ακολούθησε. Ακόμα, δεν μπορεί να απαντηθεί άμεσα στο ερώτημα, εάν και κατά πόσο αναπτύχθηκε εκείνη την περίοδο ένα κίνημα αγροτικού αναρχισμού, αντίστοιχο με εκείνα που παρατηρούνται σε περιόδους αγροτικών κρίσεων τόσο στην Ευρώπη, όσο και στην Λατινική Αμερική.¹

Η φιλοδοξία αυτής της εργασίας περιορίζεται στο να διαγράψει τις διαδικασίες συγκρότησης των όρων που επέτρεψαν και, ως ένα σημείο, προκάλεσαν την σύγκλιση αναρχοσοσιαλισμού και αγροτικής διαμαρτυρίας. Ο ερευνητής της περιόδου και του αγροτικού κινήματος έχει να αντιμετωπίσει δύο σημαντικά προβλήματα: πρώτον, την έλλειψη ενός πλούσιου και ποικίλου υλικού² και, δεύτερον, το γεγονός ότι η παρέμβαση των αναρχοσοσιαλιστικών ομάδων στη διαμαρτυρία των σταφιδοπαραγωγών, δεν κατέχει πρωτεύουσα θέση στη θεματολογία των περισσότερων ιστορικών ερευνών.

1. Βλ. σχετικά, Μ. Pereira de Queiroz, *Réforme et révolution dans les sociétés traditionnelles. Histoire et ethnologie des mouvements messianiques*, Paris, Anthropos, 1968· E. Hobsbawm, *Les primitifs de la révolte dans l'Europe moderne*, Paris, Fayard, 1966· P. Ansart, *Naissance de l'anarchisme*, Paris, PUF, 1970.
2. Βλ. σχετικά, Π. Νούτσου, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, Αθήνα, Γνώση, 1990, τ. Α.

Ένα προσωρινό οπωσδήποτε συμπέρασμα στο οποίο μπορεί να καταλήξει κανείς σχετικά με τις απόψεις που διατυπώθηκαν μέχρι σήμερα, είναι ότι οι θεωρήσεις που προτάθηκαν, αν και δεν υστερούν σε ό,τι αφορά την ποικιλία των πορισμάτων, κινούνται εν τούτοις σε παραπλήσια ερμηνευτικά πλαίσια ή τουλάχιστον δεν παρουσιάζονται να εκκινούν από ριζικά διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες. Η ερμηνεία του Γ. Κορδάτου είναι από τις πρώτες που διατυπώθηκαν και είναι χαρακτηριστική για τις αναλυτικές/θεωρητικές αφετηρίες που χρησιμοποιεί. Η ανάλυση του επικεντρώνεται ουσιαστικά στην αδυναμία ανάδειξης ενός κινήματος αγροτικού αναρχισμού με διάρκεια και μαζικότητα, γεγονός που αποδίδεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συνάντησης αναρχικών και σταφιδοκαλλιεργητών και τη συγκυρία: αποσπασματικές κινητοποιήσεις, μεμονωμένη παρέμβαση, αυθόρμητη και πρόσκαιρη συμμετοχή, κλπ.³

Αρκεί όμως η επίκληση των διαπιστώσεων αυτών, που αφορούν κυρίως το αποτέλεσμα της προσέγγισης αναρχοσοσιαλιστών και σταφιδοκαλλιεργητών, για να διερευνήσει κανείς τη δράση των αγροτών στο πλαίσιο της κοινωνικής διαμαρτυρίας της οποίας ήταν πρωταγωνιστές; Θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο προανατολισμός προς τα παραπάνω χαρακτηριστικά/αποτελέσματα της σύγκλισης και της συγκυρίας, υποβαθμίζει τη δυναμική που έχει η ίδια η κινητοποίηση σε περιόδους κρίσης. Η ανάλυση, λοιπόν, της συγκυρίας και του κινήματος των σταφιδοκαλλιεργητών, δεν μπορεί να αναδείξει το εύρος της ιστορικής δυναμικής, παρά μονάχα εστιάζοντας στις σχέσεις που συγκροτήθηκαν κατά τη διάρκεια της κοινωνικής διαμαρτυρίας και την στάθμιση της ιστορικής συγκυρίας στην ανάπτυξη και εξέλιξη του κινήματος.

Μ' αυτήν την έννοια, θα πρέπει να αξιολογηθεί η μεταβατική περίοδος που διανύει η ελληνική κοινωνία και οικονομία της περιόδου και να επισημανθεί ο τύπος και ο ρόλος της σταφιδικής κρίσης. Στην ίδια κατεύθυνση θα πρέπει να σταθμιστεί και η σύγκλιση αναρχοσοσιαλιστών και αγροτών στο πλαίσιο μιας διερυμμένης κοινωνικής δυσαρέσκειας, ώστε τα προαναφερθέντα πορίσματα της έρευνας να μην κινδυνεύουν να θεωρηθούν απλά εργαλεία σύνδεσης των ιστορικών γεγονότων με γενικά θεωρητικά πλαίσια, τα οποία έχουν ως αφετηρία την ιδεολογική στάση του συγγραφέα. Συνέπεια μιας τέτοιας οπτικής είναι η δυσκαμψία στην προσέγγιση των διαδικασιών δόμησης των κοινωνικών στρωμάτων και της συμπεριφοράς τους στο πλαίσιο ενός συστήματος κοινωνικών σχέσεων. Έτσι, οδηγούμαστε και στην αδυναμία διάκρισης των διαφόρων μορφών κοινωνικής

3. Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του αγροτικού κινήματος*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1974, στ' έκδοση, σσ. 177-8, και, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1975, ζ' έκδοση, σ. 75 κ.ε. Το έργο όμως του Γ. Κορδάτου θα πρέπει να θεωρηθεί σε σχέση με τις με τις ιδεολογικές αρχές και δεσμεύσεις του, καθώς επίσης και στο πλαίσιο των θεωρητικών συγκρούσεων που διαπερνούν το σοσιαλιστικό κίνημα της εποχής.

δράσης, όπως αγροτικό κίνημα ή αγροτική διαμαρτυρία.⁴

Πιο πρόσφατες έρευνες κατέδειξαν με περισσότερη σαφήνεια τα εξωτερικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής διαμαρτυρίας στην περίοδο που επηρεάστηκε από την παρέμβαση των αναρχοσοσιαλιστικών ομάδων· ακόμα, εντόπισε χαρακτηριστικά της πολιτικής παράδοσης των περιοχών της Δυτικής Πελοποννήσου και ιδίως τις δεκτικότητες της στα ριζοσπαστικά ιδεολογικά ρεύματα της Δυτικής Ευρώπης, λόγω της γεωγραφικής γειτνίασης με τα Ιόνια Νησιά και την Ιταλία.⁵ Παρόλα αυτά, είναι εμφανής η απουσία αναλυτικών ερμηνειών των όρων που επέτρεψαν τη διαμόρφωση των συγκεκριμένων εξωτερικών χαρακτηριστικών, και κυρίως, των συνθηκών πρόσληψης εκ μέρους των αγροτών των πολιτικοκοινωνικών αυτών ρευμάτων σ' αυτή τη χρονική περίοδο. Το ερώτημα που θα μας απασχολήσει εδώ είναι, πώς άραγε γίνεται κατανοητός ο προπαγανδιστικός λόγος των πρώτων σοσιαλιστών και αναρχικών από τους μικροϊδιοκτήτες παραγωγούς και πώς, σε ορισμένες φάσεις της κοινωνικής διαμαρτυρίας, γίνεται εργαλείο έκφρασης και εκφοράς των αιτημάτων τους;

Οι απόψεις οι οποίες προβάλλουν την ασυμβατότητα ανάμεσα σε μια «ριζοσπαστική ιδεολογία» και σε κάποιες «ρεφορμιστικές ή μικροαστικές μάζες», όπως και εκείνες που επιχειρούν να αναδείξουν τον «επαναστατικό» ή «αντεπαναστατικό» χαρακτήρα της κοινωνικής δράσης των σταφοδοπαραγωγών, επειδή υποκινήθηκε από ομάδες συγκεκριμένης ιδεολογικής τάσης, εμπεριέχουν από τη φύση τους μια αντινομία.⁶ Παραπέμπουν σε θεωρητικά και ερμηνευτικά πλαίσια, τα οποία αποδίδουν το περιεχόμενο της κοινωνικής δράσης μέσω του αποτελέσματος, χρησιμοποιώντας ως κριτήριο τη λογική ομοιοτήτων και ανομοιοτήτων που προκύπτει από την απλή περιγραφή των εξωτερικών της γνωρισμάτων. Ποικίλα είναι τα ερωτήματα που μπορεί να θέσει κανείς σε αυτό το σημείο· κυρίως, εάν είναι δυνατόν να αναχθούν στο πώς προσλαμβάνουν οι φορείς της κοινωνικής δράσης -έτσι όπως οι ίδιοι την κατανοούν στο πλαίσιο της πραγματικότητας που βιώνουν- την έννοια της «εκλογίκευσης» της κοινωνίας τους «...με την κατάργηση μιας εξουσίας παράλογης» ή εκείνη της επαναστατικής ή μη-επαναστατικής δράσης με βάση την εκδήλωση βίαιων ή μη μορφών διαμαρτυρίας;

Εξάλλου, δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι οι κλίμακες αξιο-

4. Βλ. την κριτική που ασκεί ο Κ. Βεργόπουλος (= *Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*. Αθήνα. Εξάντας, 1977, σσ. 378-9) στην «... οπτική του μηχανιστικού μαρξισμού», στο πλαίσιο του οποίου η ανάλυση της κοινωνικής μορφολογίας ακολουθεί επιφανειακά γνωρίσματα και χαρακτηριστικά.
5. Κ. Μοσκόφ, *Ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, Αθήνα 1988, σσ. 161-2· ειδικό τεύχος του περιοδικού *Αισιολικά Γράμματα*, 99-100(1972), σ. 12 κ.ε. Μ. Δημητρίου, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα*, Αθήνα 1985, τ. Α, σ. 58 κ.ε.
6. Μ. Δημητρίου, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα*, τ. Α, Αθήνα 1985, σσ. 203-4, 224· Γ. Λεονταρίτης, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, Αθήνα 1987, σ. 20.

λόγησης της δράσης και τα κριτήρια νομιμοποίησής της, συγκροτούν και συγκροτούνται σε ένα κοινωνικό πεδίο που χαρακτηρίζεται από διαρκή εξέλιξη και όχι από στασιμότητα. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει τον ευμετάβλητο/δυναμικό χαρακτήρα του και, συνεπώς, τη σημασία της συγκυρίας, αλλά και της ιστορικής συνέχειας. Αυτό που εμείς – ως παρατηρητές της ιστορίας, με όλη της σημασία της έννοιας – θεωρούμε ως «επαναστατικό», «ρεφορμιστικό ή μή», αποτιμούμενο μέσω των εξωτερικών χαρακτηριστικών, δεν αποδίδει τη δυναμική της κοινωνικής δράσης και, κυρίως, τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνεται και νοηματοδοτείται από τους φορείς της. Μόνο η διερεύνηση του πεδίου μέσα στο οποίο οι κοινωνικές σχέσεις συγκροτούνται και λειτουργούν δυναμικά – είτε μέσω της συνειδητοποίησης των όρων λειτουργίας τους, είτε μέσω της «παρερμηνείας» τους – φωτίζει τα ερεθίσματα, τα κίνητρα και κυρίως το νόημα που οι άνθρωποι αποδίδουν στη δράση τους.

Ο τρόπος με τον οποίο ο μικροϊδιοκτήτης σταφιδοπαραγωγός προσλαμβάνει το αίτημα της «εκλογίκευσης των παραλογίων της εξουσίας», ασφαλώς δεν συμπίπτει με εκείνο που ωθεί ορισμένους φιλελεύθερους στην πατρινή κοινωνία να ενστερνιστούν την αναρχική ιδεολογία, ως μη-άρνηση του κοινωνικού συστήματος ή το αντίθετο.⁷ Το πώς εννοιολογείται ένα τέτοιου τύπου αίτημα από κοινωνικούς χώρους με διαφορετικές πολιτισμικές αναφορές (αγροτική/παραδοσιακή κοινωνία της υπαίθρου, αστικά μικροαστικά στρώματα της πόλης), εξαρτάται από τις ισχύουσες μορφές διαπραγμάτευσης, οι οποίες συνδέουν τον συγκεκριμένο χώρο και ρυθμίζουν τις σχέσεις του με τη διεθνή αγορά της σταφίδας.

Το ερωτήμα που προκύπτει λοιπόν μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: ποιά είναι η επίδραση της συγκυρίας της κρίσης στον μηχανισμό διαπραγμάτευσης που στήριζε έως τότε την εύρυθμη εξέλιξη του μοντέλου; Μια πρώτη υπόθεση είναι ότι η δυσσάρεσκεια και τα κοινωνικά αιτήματα των εξεγερμένων αγροτών βρίσκουν, στη συνάντησή τους με τους αναρχοσοσιαλιστές, μια επικοινωνιακή «διέξοδο», μέσω της υιοθέτησης και οικειοποίησης εκφραστικών κωδίκων που προσφέρονται από τον προπαγανδιστικό τους λόγο.

Επίσης, μπορεί να υποθέσει κανείς πως η οικειοποίηση των παραπάνω κωδίκων επιτυγχάνεται μέσω μιας διαδικασίας παρερμηνείας των νοημάτων που αποδίδει ο αναρχικός λόγος. Η διαδικασία αυτή επιτρέπει στους εξεγερμένους καλλιεργητές να προβάλουν μέσα από τον αναρχικό λόγο την αναγνωρίσιμη από τους ίδιους ηθική τάξη των πραγμάτων, τις κανονικότητες που αναγνωρίζουν και οι οποίες έχουν διασαλευτεί εξ αιτίας της κρίσης.

7. Για την πρόσληψη του αναρχισμού από φιλελεύθερους της πατρικής κοινωνίας, με τρόπο που να μην οδηγούνται σε συνολική άρνηση του κοινωνικού συστήματος, βλ. Κ. Μοσκόφ, *Ιστορία του κινήματος*, ό.π., σ. 162.

Σε αυτήν την περίπτωση, το αίτημα της «εκλογίκευσης», έτσι όπως μεταφέρεται από το αστικό περιβάλλον των Πατρών στην αγροτική κοινωνία, μπορεί να θεωρηθεί ως κίνητρο κοινωνικής δράσης, η οποία θα μπορούσε να έχει εκ των προτέρων συγκεκριμένους στόχους; Δηλαδή, είτε την αναπαραγωγή των έως τότε κυρίαρχων σχέσεων, είτε την ισχυροποίηση όρων ικανών να προκαλέσουν τον μετασχηματισμό τους. Τα ίδια ερωτήματα αναδεικνύονται σε σχέση με απόψεις που υποστηρίζουν πως βίαιες μορφές δράσης εκφράζουν συνολική άρνηση απέναντι σε ένα κοινωνικό/οικονομικό σύστημα.⁸ Και το ερώτημα που προκύπτει πάλι είναι, εάν δεν μπορεί άραγε η κοινωνική διαμαρτυρία, που εκδηλώνεται με βίαιες μορφές δράσης, να εκφράζει κάποιες φορές την αντίδραση σε ανισορροπίες, οι οποίες προκαλούνται από τη συγκυρία της κρίσης και οι οποίες δεν μπορούν να αντισταθμιστούν από τους μηχανισμούς αναπαραγωγής του συστήματος;

Για να διερευνήσουμε λοιπόν το περιεχόμενο και τους προσανατολισμούς της κοινωνικής δράσης και συγκεκριμένα με τη μορφή της κοινωνικής διαμαρτυρίας, θα πρέπει να διερευνήσουμε τη δυναμική και την εξέλιξη των κυρίαρχων σχέσεων. Η διερεύνηση του πεδίου μέσα στο οποίο αναδεικνύονται οι όροι που καθορίζουν τη διαμόρφωση, την αναπαραγωγή ή τη μεταβολή των σχέσεων αυτών, είναι απαραίτητη, διότι είναι ένα πεδίο που συνιστά και συγκροτεί επικοινωνία ή διαπραγμάτευση. Το πώς τώρα αυτοί οι όροι εκφράζονται, εξαρτάται από τη φύση/κατάσταση αυτού του πεδίου, τη συγκυρία, την ιστορική του διάσταση και τον ρόλο που έχει διαδραματίσει στον σχηματισμό ενός ευρύτερου κοινωνικοπολιτισμικού συστήματος. Μέσα σ' αυτόν τον χώρο παράγονται οι λεκτικοί ή πραξιακοί κώδικες μέσω των οποίων διεκπεραιώνεται η διαπραγμάτευση, ως διαδικασία διατύπωσης αιτημάτων και απάντησής τους από την εξουσία, νοηματοδοτούνται τόσο η κοινωνική πραγματικότητα, όσο και οι συγκρουσιακές διαδικασίες σε περιόδους εκδήλωσης της κοινωνικής διαμαρτυρίας. Επειδή πρόκειται για ένα πεδίο που αναπαράγει τον μηχανισμό εσωτερικής συνοχής ενός συστήματος, γίνεται έτσι περισσότερο κατανοητή η δράση των ανθρώπων, καθώς επίσης και η βίωση των αποτελεσμάτων της από αυτούς τους ίδιους, αφού νοηματοδοτείται σε σχέση με το περιβάλλον στο οποίο δρουν.

Έτσι, διερεύνηση του επικοινωνιακού και, κατ' επέκταση, του διαπραγματευτικού πεδίου, συσχετίζεται με την ανάλυση της πολιτισμικής υπόστασης του συγκεκριμένου αγροτικού χώρου, βάσει της οποίας διαμορφώνονται οι κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις στις περιοχές της σταφιδοκαλλιέργειας. Η σημασία του πεδίου αυτού έγκειται στο γεγονός ότι στους κόλπους του διατυπώνονται κοινωνικά μηνύματα, που εγγράφουν τη λειτουργικότητα των σχέσεων αυτών και οι οποίες με τη σειρά τους επιδρούν άμεσα στη δημιουργία των όρων σύγκλισης αγροτών και

8. Όπως υπογραμμίζει ο Κ. Βεργόπουλος (=Αγροτικό ζήτημα, ό.π., σσ. 379-80) η εξέγερση των αγροτών στον Πύργο «συγκέντρωσε όλη τη βιαιότητα κατά του συνολικού συστήματος».

αναρχοσοσιαλιστών, στην πρόσληψη και τη εκφορά του αναρχοσοσιαλιστικού λόγου κατά την περίοδο κρίσης και κοινωνικής διαμαρτυρίας. Τα όρια αυτού του επικοινωνιακού πολιτισμικού πεδίου αναδεικνύουν τη συνάντηση του «παραδοσιακού» και του «σύγχρονου» στο πλαίσιο μιας αγροτικής διαμαρτυρίας. Έτσι, η ανάλυση κάτω από αυτό το πρίσμα πιθανόν να μας επιτρέψει να διαπιστώσουμε κατά πόσο η παρέμβαση των πρώτων αναρχοσοσιαλιστών γίνεται μέσω ενεργοποίησης των δυναμικών στοιχείων της παραδοσιακής εξέγερσης, που παραπέμπουν στη δυνατότητα αυτοσχεδιασμού που αφήνει κάθε «ζωντανή παράδοση».⁹

Θα αναφερθούμε τώρα πολύ συνοπτικά στην ιστορική συγκυρία μέσα στην οποία εκδηλώθηκε η κοινωνική διαμαρτυρία των σταφιδοπαραγωγών. Η παρένθεση αυτή είναι απαραίτητη για να εξακριβώσουμε τη θέση των μικροκαλλιεργητών στο οικονομικοκοινωνικό μοντέλο στο οποίο μετείχαν, καθώς επίσης και τη δυνατότητά τους να διαπραγματευτούν τους όρους δράσης και αναπαραγωγής τους μέσα σ' αυτό.

Η μονοεξαγωγική μορφή του σταφιδικού μοντέλου προκάλεσε την απόλυτη εξάρτησή του, από τη διεθνή αγορά. Κύριο χαρακτηριστικό της εξάρτησης υπήρξε η αστάθεια της ζήτησης σταθερών ποσοτήτων σταφίδας, με αποτέλεσμα τις διαρκείς αυξομειώσεις των τιμών. Η αρνητικές συνέπειες αυτής της συνθήκης ελαχιστοποιήθηκαν, έως τις αρχές τουλάχιστον της δεκαετίας του 1890, εξ αιτίας των αυξημένων ποσοτήτων που καταλάωναν κατ' αρχάς η Αγγλία και μετέπειτα η Γαλλία. Η ξαφνική όμως πτώση της ζήτησης από το 1893 και έπειτα, είχε ως συνέπεια να μείνουν αδιάθετες τεράστιες προσόψεις σταφίδας, όπως και την απότομη πώση των τιμών.¹⁰

Η οικονομική και, γενικότερα, η κοινωνική κρίση εξαπλώνεται στις περισσότερες περιοχές της ΒΔ Πελοποννήσου με άμεσο αποτέλεσμα την όξυνση των κοινωνικών προβλημάτων και την ανάπτυξη του κινήματος διαμαρτυρίας των σταφιδοκαλλιεργητών. Τα αιτήματα των αγροτών επικεντρώνονται: α. στη λήψη μέτρων από το κράτος, β. στις αντιθέσεις που δημιουργούνται από την εφαρμογή των μέτρων κατά περιοχές, γ. στην απαλλαγή των παραγωγών από τα χρέη προς τους έμπορους/τοκογλύφους και, τέλος, στο να μη διωχθούν δικαστικά.

Η διαμαρτυρία εκφράζεται ουσιαστικά με δύο μορφές. Εκδηλώσεις διαμαρτυρίας με τη μορφή ένοπλων εξεγέρσεων παραδοσιακού αγροτικού τύπου, με άμεση συμμετοχή των αναρχοσοσιαλιστικών ομάδων που ανέπτυσσαν πλούσια δραστηριότητα σε περιοχές όπως ο Πύργος και η Πάτρα. Επίσης, μέσω μορφών «σύγχρονης» συλλογικής διαπραγμάτευσης, όπου οι κύριοι πόλοι συσπείρωσης είναι οι

9. A. Varagnac, *Civilisations traditionnelles et genres de vie*. Paris. Albin Michel, 1987. σσ. 301-3.

10. Θ. Καλαφάτης, *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στην Πελοπόννησο*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1990, τ. Α. πίνακες 50 και 52, σσ. 239 και 497 αντίστοιχα. Β. Πατρώνης, «Κορινθιακή σταφίδα στη Γαλλική αγορά», *Τα Ιστορικά*, 18/9(1993), σσ. 58-59.

Κτηματικοί ή Εμπορικοί Σύλλογοι και οι Επιτροπές Συλλαλητηρίων που ελέγχονται κυρίως από εκπροσώπους του επίσημου διαπραγματευτικού μηχανισμού: αυτοί δεν είναι άλλοι από τους εμπόρους, μεγαλοκτηματίες ή ανθρώπους που ασκούν αστικά/ελεύθερα επαγγέλματα (δικηγόροι, γιατροί...) και συνδέονται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με τη σταφιδική οικονομία.¹¹

Η δράση αυτών που συμμετέχουν στους μηχανισμούς αυτούς εντοπίζεται κυρίως στα εξής: πρώτον, αναπαράγουν την εξάρτηση των μικροϊδιοκτητών παραγωγών από τα κομματικά/πελατειακά δίκτυα στα οποία έχουν άμεση πρόσβαση. Ο «γενικευμένος κομματικός λόγος» που συναρτάται με τη συνθήκη του δικομματισμού και εστιάζεται σε γενικές αντιθέσεις «αδιάφορες» για την παραδοσιακή τοπική κοινωνία, διαμεσολαβείται και συγκεκριμενοποιείται μέσω αυτών των παραγόντων, βάσει των τοπικών αναγκών και προοπτικών, ώστε να είναι άμεσα αναγνωρίσιμος και όχι αποξενωμένος στα όρια της αγροτικής τοπικής κοινωνίας. Δεύτερον, συστήνουν ένα διαπραγματευτικό πεδίο, μεταξύ των κεντρικών μηχανισμών λήψης αποφάσεων και των αγροτών, αφού οργανώνουν τα κοινωνικά αιτήματα και τις απαντήσεις των εξουσιαστικών κέντρων σε ένα επίπεδο αλληλοαναγνώρισης, γεγονός πολύ σημαντικό για ένα σύστημα σχέσεων όπου συνυπάρχουν παραδοσιακά στοιχεία και σύγχρονες μορφές κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης.

Με τον όρο «σύγχρονες μορφές κοινωνικής οργάνωσης» αναφερόμαστε στο πολύπλοκο δίκτυο οργάνωσης και διακίνησης του προϊόντος προς τη διεθνή αγορά και όχι συνολικά στη δομή της ελληνικής γεωργίας κατά τον 19ο αιώνα. Η ασάθεια που προκαλείται από την καταναλωτική συμπεριφορά των ξένων αγορών απαιτεί μια αντίστοιχη οργάνωση τόσο των παραγωγών, όσο και του θεσμικού πλαισίου που είχε οργανωθεί για την υποστήριξη της σταφιδικής οικονομίας. Για παράδειγμα, δεν υπήρχαν αγροτικοί συναιτερισμοί που θα παρέμβαιναν και θα αντιστάθμιζαν τις αυξομειώσεις των τιμών ή θα έλεγχαν τους τρόπους διακίνησης του προϊόντος. Οι Κτηματικοί Σύλλογοι αδυνατούσαν να διεκπαιρέωσαν την εγγραφή των ιδιαίτερων αγροτικών συμφερόντων στο ευρύτερο οικονομικό σύστημα ή να τα κατευθύνουν σε μια ευρύτερη αντιπαράθεση, όπου θα διεκδικούσαν ίδια, και συνεπώς, ανταγωνιστικά συμφέροντα. Ακόμα, δεν υπήρχε οργανωμένη αγροτική πίστη, όπου θα προγραμματιζόταν συγκεκριμένη δανειοδοτική πολιτική. Αντίθετα, σε όλη αυτή την περίοδο, διατηρούνται οι παραδοσιακοί όροι παραγωγής και εμπορίας, χωρίς να διατυπώνεται η βούληση για βελτίωση των τεχνικών μεθόδων καλλιέργειας, ενώ η τοπική οικονομία χαρακτηρίζεται από τον υψηλό βαθμό αυτοκανάλωσης.

Θα μπορούσε να προκρίνει κανείς την πρόταση ότι η περίοδος ακμής και

11. Για τους εμπόρους της Πάτρας, βλ. Χ. Λυριτζής, *Το τέλος των τζακιών. Κοινωνία και πολιτική στην Αχαΐα του 19ου αιώνα*, Αθήνα, 1991, σσ. 145-6· και, Θ. Καλαφάτης, *Αγροτική πίστη*, ό.π., τ. Β, σσ. 43-72.

κρίσης του σταφιδικού μοντέλου είναι μια περίοδος μεταβατική. Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1871, η οποία καταχωρώνει ουσιαστικά από «τα πάνω» τους σταφιδοπαραγωγούς ως μικροϊδιοκτήτες, δεν αλλοιώνει τα παραδοσιακά δομικά στοιχεία που προσδιορίζουν την κοινωνική ύπαρξη και αναπαραγωγή τους, σε ένα οικονομικοκοινωνικό σύστημα που θα απαιτούσε πολυπλοκότερες μορφές διαπραγμάτευσης και κοινωνικής οργάνωσης, ιδίως εξαιτίας της εξάρτησής του από τη διεθνή αγορά.¹²

Έτσι, συναντούμε ένα, φαινομενικά τουλάχιστον, παράδοξο: η μεταρρύθμιση συνιστά ουσιαστικά μειονέκτημα για την ανάπτυξη ενός αυτόνομου κοινωνικού λόγου διαπραγμάτευσης εκ μέρους των αγροτών και τούτο για τρεις λόγους: κατ' αρχήν, επειδή οι αγρότες δεν μετέχουν σε ένα εξελικτικό μετασχηματισμό του μοντέλου, γεγονός που θα αλλοίωνε και ίσως θα μετασχημάτιζε τους παραδοσιακούς όρους κοινωνικής συγκρότησης και αναπαραγωγής. Ακόμα, εξαιτίας του ότι τα κοινωνικά στρώματα (π.χ. εμπορικό κεφάλαιο) που επέβαλαν την μεταρρύθμιση δεν άσκησαν βίαιη πίεση προς την κατεύθυνση αλλοίωσης και μετασχηματισμού των όρων αυτών.¹³ Τέλος, η ανάγκη ενός διαπραγματευτικού μηχανισμού σε συνθήκες απότομων μεταρρυθμίσεων που αφορούν ζωτικές παραμέτρους για τη ζωή των καλλιεργητών είναι άμεση (διακανονισμός τιμών, εξεύρεση κεφαλαίων για την παραγωγή, δανεισμός). Έτσι, αυτόν τον ρόλο αναλαμβάνουν οι παράγοντες εκείνοι που σχηματικά θα λέγαμε ότι είναι οι εκπρόσωποι της επίσημης διαμεσολαβητικής διαπραγμάτευσης.

Ο μηχανισμός της επίσημης διαμεσολαβητικής διαπραγμάτευσης έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την ανθεκτικότητα απέναντι σε εντάσεις που προκαλούν τόσο οι αντιθέσεις στο εσωτερικό του, όσο και η γενικότερη αστάθεια του σταφιδικού μοντέλου.¹⁴ Οι παράγοντες που ενισχύουν την ανθεκτικότητα αυτή συσχετίζονται: πρώτον, με τη δυνατότητα που έχουν οι περισσότεροι εκπρόσωποι του μηχανισμού να παρεμβαίνουν στους οικονομικούς και πολιτικούς χώρους οι οποίοι τους εξασφαλίζουν τον έλεγχο και τη διαχείριση του σταφιδικού συστήματος. Σε αυτό διευκολύνει η διαρκής κινητικότητα στο εσωτερικό του μηχανισμού, η οποία σχετίζεται με τη διαπλοκή ρόλων σε επαγγελματικό κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Και, δεύτερον, με την αδυναμία των μικροϊδιοκτητών παραγωγών να συγκροτήσουν ένα αυτόνομο διαπραγματευτικό λόγο.¹⁵ Το γεγονός αυτό

12. Θ. Σακελλαρόπουλος, *Θεσμικός μετασχηματισμός και οικονομική ανάπτυξη*, Αθήνα, Εξάντας, 1991, σσ. 79-92· Β. Πατρώνης, «Σταφίδα και αγροτική μεταρρύθμιση», στο, Θ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Νεοελληνική κοινωνία. Ιστορικές και κριτικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Κρητική, 1993, σ. 57 κ.ε.

13. Μ. Χουμεριανός, «Αγροτική κρίση και αγροτική διαμαρτυρία. 1893-1905», στο, Θ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Νεοελληνική κοινωνία*, ό.π., σ. 103.

14. *Αυτόθι*, σ. 97 κ.ε.

15. *Αυτόθι*, σσ. 112-113.

προσανατολίζει την κοινωνική δράση των παραγωγών προς την ελαχιστοποίηση των πιέσεων που δέχονται από την επίσημη διαμεσολάβηση. Κατ' αυτό τον τρόπο αφομοιώνονται από τον μηχανισμό που συστήνουν οι εκπρόσωποί της και εντάσσονται ευκολότερα στη λογική της πολιτικής τους. Έμποροι, μεγαλοκτηματίες και όσοι άλλοι μετέχουν στον μηχανισμό αυτό, γνωρίζουν, σε αντίθεση με τους παραγωγούς, τους όρους διαπραγμάτευσης, λόγω της κοινωνικής τους θέσης και των προσβάσεων που έχουν στα πολιτικά και οικονομικά κέντρα. Από την άλλη πλευρά, οι αγρότες μετέχουν σε ένα «σύγχρονο» σύστημα σχέσεων, μέσω παραδοσιακών όρων αναπαραγωγής οι οποίοι μειώνουν τη δυνατότητά τους να διαπραγματευτούν ισότιμα τα συμφέροντά τους.

Ο μηχανισμός της επίσημης διαμεσολαβητικής διαπραγμάτευσης μεταφέρει ουσιαστικά παραδοσιακού τύπου σχέσεις σε «σύγχρονα» πεδία διευθέτησής τους. Η απλή σχέση εξάρτησης του παραγωγού από τον έμπορο, μεταφέρεται πλέον στον εμπορικό ή κτηματικό σύλλογο και διαμεσολαβείται από τους κομματάρχες, τους πολιτευτές ή τους τοπικούς βουλευτές. Πραγματοποιείται έτσι, η αντικειμενικοποίηση της λειτουργίας ενός μοντέλου το οποίο εμφανίζεται ως σταθερό, ενώ από τη φύση του εμπεριέχει αντιφάσεις ικανές να προκαλέσουν κοινωνικές οξύνσεις. Η εικόνα της σταθερότητας εξασφαλίζει ουσιαστικά δύο πράγματα: αφ' ενός μεν, την ανοχή των παραγωγών απέναντι στο μηχανισμό της επίσημης διαμεσολαβητικής διαπραγμάτευσης· και, αφ' ετέρου, την ενοποίηση της παραγωγικής/οικονομικής δραστηριότητας των καλλιεργητών στις σταφιδοφόρες ζώνες. Επιτυγχάνεται, δηλαδή, η οργάνωση ενός πεδίου συνοχής, στο οποίο εγγράφονται λειτουργικοί παράγοντες του μοντέλου, όπως ο διακανονισμός των ποσοτήτων παραγωγής, ο διακανονισμός των τιμών κατά ποιότητες, κλπ.

Η πρόσληψη της σταθερότητας στην περίοδο πριν από την κρίση, προσδίδει στο μηχανισμό της επίσημης διαπραγματευτικής διαμεσολάβησης τη δυνατότητα να διευθετεί, με όχι ιδιαίτερη δυσκολία, τις τοπικές αντιπαλότητες (διαφοροποιήσεις στις τιμές, στις ποιότητες...) Η δυνατότητα διεθέτησής τους ουσιαστικά επιτυγχάνει, κατ' αρχήν, την διαρκή ανανέωση των στόχων του μηχανισμού, γεγονός που ευνοεί την αναπαραγωγή του και κατευθύνει τις συνέπειες των εσωτερικών συγκρούσεων σε τοπικό επίπεδο και όχι προς την κεντρική εξουσία. Ακόμα, δίνει την ευχέρεια στον κρατικό μηχανισμό να ακολουθεί ευέλικτη πολιτική, ούτως ώστε να προσαρμόζεται σε εντάσεις που προκαλεί η καταναλωτική αστάθεια στη διεθνή αγορά.

Η εκδήλωση της σταφιδικής κρίσης δρομολογεί ουσιαστικά την αδυναμία του μηχανισμού της επίσημης διαπραγμάτευσης να διευθετήσει κατά τρόπο εξισορροπητικό τις αντιθέσεις που αναφύονται μεταξύ της κεντρικής εξουσίας και της τοπικής κοινωνίας (περίπτωση αγγλικού μονοπωλίου 1903),¹⁶ καθώς επίσης και

16. Στα 1903, στην πόλη του Πύργου πραγματοποιήθηκαν βίαιες εκδηλώσεις κοινωνικής διαμαρτυρίας

των αντιθέσεων μεταξύ των τοπικών κοινωνιών όσο αφορά την εφαρμογή μέτρων που επιβάλλει η κρατική παρέμβαση (περίπτωση παρακρατήματος).¹⁷ Η έλλειψη ενός πεδίου θεσμοποίησης των συγκρούσεων (αγροτικοί συνεταιρισμοί, αγροτικό κόμμα, κλπ.) αναδεικνύει σε περιόδους κρίσης ένα διαπραγματευτικό/επικοινωνιακό κενό. Η κοινωνική δυσφορία δεν εκδηλώνεται πλέον με «σύγχρονες» μορφές διαμαρτυρίας (κτηματικοί σύλλογοι, συλλαλητήρια, ψηφίσματα...), ενώ οι διαπραγματευτικές δυνατότητες των μηχανισμών της επίσημης διαμεσολάβησης αποδεικνύονται ανεπαρκείς. Σε αυτήν ακριβώς την ιστορική συγκυρία αναβιώνει η παραδοσιακή διαμαρτυρία και η εξέγερση αγροτικού τύπου η οποία χαρακτηρίζεται, συνθήως, από βίαιες εκδηλώσεις χωρίς να είναι ενιαία ως προς τη διάρκεια και τις περιοχές εκδήλωσης της (περιοχές κοινωνικής όξυνσης). Στο πλαίσιο αυτού του τύπου της κοινωνικής διαμαρτυρίας αναζητείται η επανεπιβεβαίωση των όρων κοινωνικής αναπαραγωγής των σταφιδοπαραγωγών, όταν αυτοί υπονομεύονται σε περιόδους κρίσης και προσκρούουν στην εξέλιξη των γεγονότων.

Άλλη μια συνέπεια της δυσλειτουργίας των μηχανισμών της επίσημης διαπραγμάτευσης είναι η αδυναμία των κομμάτων να διαχειρίζονται τα προβλήματα της κρίσης, εντάσσοντάς τα στη λογική των δικών τους αντιπαραθέσεων και προτεραιοτήτων. Το αποτέλεσμα αυτής της συνθήκης είναι η αδυναμία εξορθολογισμού και διαχείρισης των αρνητικών συνεπειών της κρίσης. Έτσι, η απονομιμοποίηση των επίσημων μηχανισμών διαπραγμάτευσης, καθώς επίσης και η αδυναμία των κομματικών μηχανισμών να διαχειριστούν την κρίση, σχετίζονται με την έκπτωση του κοινωνικού κύρους και της αξιοπιστίας τους, που οφείλεται στη γενικότερη δυσλειτουργία του σταφιδικού μοντέλου κατά την περίοδο της κρίσης.¹⁸ Για παράδειγμα, μειώνονται οι δανειοδοτικές δυνατότητες των εμπόρων/μεγαλοκτηματιών, την ίδια στιγμή που εκπίπτει και η δυνατότητα πρόσβασης στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων.

Εξάλλου, η αξιοπιστία και το κύρος των μηχανισμών αυτών μειώνεται ακόμα περισσότερο με την ανεπάρκεια των θεσμικών μέτρων που επέβαλε η κρατική παρέμβαση, ώστε να αντιμετωπίσουν επαρκώς τις συνέπειες της κρίσης.¹⁹ Η

από τους σταφιδοπαραγωγούς του Πύργου και των χωριών της Ηλείας. Αφορμή υπήρξε η καθυστέρηση εκ μέρους της κυβέρνησης επικύρωσης σύμβασης σύμφωνα με την οποία αγγλική εταιρεία κεφαλαιούχων ανέλαμβανε το μονοπώλιο της σταφίδας. Στα φύλλα της εφημερίδας *Καιροί των Αθηνών* (Μάιος 1903) περιγράφονται παραστατικά οι εκδηλώσεις αυτές.

17. Χαρακτηριστική ήταν η αντίθεση μεταξύ των επαρχιακών Αιγιαλείας και Ηλείας, έτσι όπως εκφράστηκε από τους τοπικούς βουλευτές στις κοινοβουλευτικές αγορεύσεις, σχετικά με την εφαρμογή του μέτρου παρακράτησης της σταφίδας. Βλ. ενδεικτικά, την αγόρευση του βουλευτή Κορινθίας και Υπουργού Εκκλησιαστικών Δ. Πετρίδη, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, περ. ΙΔ, Σύνοδος Α, Συνεδρίαση 37, 30 Ιουλίου 1895, σσ. 769-771.

18. Βλ. Θ. Καλαφάτης, *Αγροτική πίστη*, ό.π., τ. Γ, σ. 131.

19. *Αυτόθι*, σσ. 123-4.

ανεπάρκεια αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι τα μέτρα αυτά δεν ελήφθησαν σε μια μεταβατική περίοδο σχετικά μακράς διάρκειας, αλλά σε συγκυρία κρίσης, όταν η άμεση ανάγκη εξεύρευσης λύσεων καθιστά το πεδίο υποδοχής τους περισσότερο ανελαστικό, κυρίως εξ αιτίας των αντιδράσεων των μικροκαλλιεργητών.

Τόσο η ανεπάρκεια των επικοινωνιακών/διαπραγματευτικών δομών του μοντέλου και των κρατικών μέτρων, όσο και συγκυριακά γεγονότα, όπως η ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, ωθούν στην ανάπτυξη του αναρχισμού, του εθνικισμού και του «μακρακισμού».²⁰ Η παρέμβαση των αναρχοσοσιαλιστικών ομάδων στην κοινωνική διαμαρτυρία των μικροκαλλιεργητών, πραγματοποιείται κυρίως σε περιοχές όπου οι αρνητικές συνέπειες της κρίσης είναι περισσότερο έντονες και η κοινωνική αντίδραση χαρακτηρίζεται από βίαιες εκδηλώσεις, καθώς επίσης και σε περιοχές όπου είχαν κάνει αισθητή την παρουσία τους πριν από την κρίση.²¹

Οι βίαιες μορφές διαμαρτυρίας υποδηλώνουν ουσιαστικά την υπέρβαση των ορίων νομιμότητας που θέτει ο κρατικός μηχανισμός. Η αδυναμία διαχείρισης της κρίσης από τους επίσημους μηχανισμούς διαπραγμάτευσης και η ενεργοποίηση των κατασταλτικών μηχανισμών σημαίνουν την ανεπάρκεια του πολιτικού πεδίου να διευρύνεται, να ενσωματώνει και να απορροφά τα κοινωνικά αιτήματα, με επακόλουθο την κοινωνική όξυνση. Είναι ακριβώς η περίοδος όπου ο αναρχικός λόγος προσφέρει τους απαραίτητους εκείνους κώδικες που αναβιώνουν παραδοσιακές αξίες της αγροτικής κοινωνίας, νομιμοποιούν μορφές κοινωνικής αντίδρασης, οι οποίες υπερβαίνουν τα όρια της επίσημης νομιμότητας και τις δυνατότητες των επίσημων μηχανισμών διαπραγμάτευσης.

Η διάδοση της αναρχικής ιδεολογίας και η ευρύτητα του θεωρητικού της πλαισίου, που επιτρέπει στα κοινωνικά αιτήματα των καλλιεργητών να βρίσκουν τους απαραίτητους κώδικες εκφοράς τους, παραπέμπουν στον τρόπο κατανόησης και πρόσληψης του αναρχισμού από τα μέλη αυτών των κινήσεων. Η αποδοχή καθολικών οικουμενικών ιδεών και αξιών που εγγράφονται στην αναρχική σοσιαλιστική θεωρία, διευρύνει την προσαρμοστικότητά της, αφού δεν υπερβαίνει τους περιορισμούς που θα επέβαλε μια ανάλυση της ελληνικής κοινωνικής πραγματικότητας. Επίσης, η ποικιλία των θεωρητικών τάσεων που αναπτύχθηκαν εκείνη την περίοδο (σοσιαλιστές, αναρχικοί, χριστιανοσοσιαλιστές, αναρχοχριστιανοί...)²² απέτρεψε τη συγκρότηση ενός συγκεκριμένου και ανελαστικού θεωρητικού πλαισίου, γεγονός που θα επέφερε περιορισμούς στην ενσωμάτωση

20. Θ. Καλαφάτης, «Οπαδοί του Α. Μακράκη», *Τα Ιστορικά*, 18/9(1993), σσ. 113-121.

21. Ένοπλες εξεγέρσεις παρατηρήθηκαν τα έτη 1895, 1896, 1898, καθώς επίσης και τη διετία 1903-1905, κυρίως στις περιοχές Αχαΐας και Ηλείας. Βλ. σχετικά, Μ. Δημητρίου, *Το ελληνικό, ό.π.*, σ. 203.

22. Π. Νούτσος, *Σοσιαλιστική σκέψη, ό.π.*, τ. Α. Θ. Καλαφάτης, «Οπαδοί του Α. Μακράκη», ό.π., σσ. 122-131, και αφιέρωμα *Αισιολικά Γράμματα, ό.π.*, σ. 11 κ.ε.

των αιτημάτων της αγροτικής κοινωνίας. Οι συνθήκες αυτές απαλλάσσουν τον πολιτικό χώρο των πρώτων αναρχικών και σοσιαλιστών από αυστηρές θεωρητικές δεσμεύσεις, με αποτέλεσμα την ευκολότερη προσέγγιση των κινημάτων κοινωνικής διαμαρτυρίας.

Η υπερεκτίμηση, όμως, της δράσης ουσιαστικά καλύπτει την θεωρητική αδυναμία ανάλυσης και επεξεργασίας της ίδιας της δυναμικής της διαμαρτυρίας και της αγροτικής κοινωνίας στο σύνολό της. Η αναρχικός προπαγανδιστικός λόγος εκείνης της περιόδου δεν στηρίζεται σε μια αυστηρή επεξεργασία της θεωρίας που επαγγέλλεται. Οι κώδικες βάσει των οποίων εκφέρεται ο λόγος αυτός, επηρεάζονται άμεσα από την προβολή των κοινωνικών αιτημάτων των αγροτών. Έτσι, η προπαγάνδα δε στηρίζεται σε μια εσωτερική επεξεργασία και προβάλλει κώδικες που ορίζονται περισσότερο από τη φύση του ακροατηρίου.²³

Με τη διασάλευση των μηχανισμών της επίσημης διαμεσολαβητικής διαπραγμάτευσης, η παραδοσιακή εξέγερση δεν μπορεί να αποδόσει μνηήματα και νοήματα προσαρμοζόμενα στις δομές του σταφιδικού μοντέλου. Για παράδειγμα, παρόλο που η δυναμική του μεσσιανισμού ενυπάρχει σε λανθάνουσα μορφή στη φύση της παραδοσιακής εξέγερσης, δεν μπορεί να εκφράσει τα μνηήματα μιας καθολικής διαμαρτυρίας σε σχέση με την κρίση. Οι όροι διαχείρισης του μοντέλου που επεβλήθησαν «από τα πάνω» εκ μέρους της επίσημων μηχανισμών διαπραγμάτευσης δεν είναι αναγνωρίσιμοι από μορφές κοινωνικής διαμαρτυρίας όπως ο μεσσιανισμός. Στη Βραζιλία για παράδειγμα, ο μεσσιανισμός, ως έκφραση και κινητήρια δύναμη της κοινωνικής δράσης, εναντιώνεται στην επίθεση του εκσυγχρονισμού κατά της παραδοσιακής κοινωνίας.²⁴

Αντίθετα, στην Ελλάδα, η πολιτισμική μορφή του αγροτικού χώρου δεν αλλοιώνεται βίαια, αλλά μέσω της αποδοτικότητας των επίσημων μηχανισμών διαμεσολάβησης και διαπραγμάτευσης και έτσι προσαρμόζεται στις συνθήκες κέρδους που επιβάλλει η διεθνής αγορά, διατηρώντας όμως ταυτόχρονα τον παραδοσιακό χαρακτήρα. Ο αναρχισμός στην ελληνική περίπτωση αναδεικνύεται σε μέσο διαμαρτυρίας, χρησιμοποιώντας κώδικες η σημασιοδότηση των οποίων παραπέμπει στο ηθικό σύμπαν της αγροτικής παραδοσιακής κοινωνίας. Έτσι, παραδοσιακές αξίες επεδύονται σε σύγχρονα κοινωνικά αιτήματα και καθίστανται λειτουργικές σε σύγχρονες πραγματικότητες.²⁵

Το τοπικό στοιχείο που εμπεριέχει ο αναρχικός λόγος προβάλλει και προβάλλεται μέσα από ηθικές και θρησκευτικές αξίες αναγνωρίσιμες από τον

23. Σχετικά με τους «κώδικες μεγάλης και μικρής εμβέλειας», βλ.: J. Fische, *Εισαγωγή στην επικοινωνία*, Αθήνα, Επικοινωνία και κουλτούρα, 1992, σ. 96.

24. M. Pereira de Queiroz, *Réforme et révolution*, ό.π., σ. 129.

25. E. Mounier, *Communisme, anarchie et personnalisme*, Paris, Seuil, 1966, σσ. 175-6.

παραδοσιακό κόσμο.²⁶ Αυτές οι αξίες σε περιόδους διασάλευσης του επικοινωνιακού πεδίου λειτουργούν συνεκτικά για τις τοπικές κοινωνίες, αφού ανασύρονται από ένα κοινό παρελθόν, ένα κοινό πολιτισμό. Το τοπικό δίκαιο, έτσι όπως γίνεται αντιληπτό από τα μέλη της τοπικής κοινωνίας, αποκτά οικουμενική μορφή μέσω των «αιώνιων» παραδοσιακών αξιών, γεγονός που επιτρέπει στους αγρότες να παρακάμπτουν την αδυναμία νομιμοποίησης των κοινωνικών αιτημάτων/μνημάτων στο πεδίο των επίσημων, κρατικών μηχανισμών. Αντίθετα, οι μηχανισμοί της επίσημης διαπραγμάτευσης, κάτω από το βάρος των τοπικών αντιπαλοτήτων, αδυνατούν να δώσουν έλλογες απαντήσεις στα μέλη της τοπικής κοινωνίας, σε ό,τι αφορά στη σύνδεση της τοπικής κρίσης με τη γενική κατάσταση. Έτσι, η επανενεργοποίηση των παλαιών αξιών μέσω των αναρχικών κωδικών παραπέμπει στην παλιά καλή, ασφαλή κατάσταση, σε αντίθεση με την ενεστώσα κρίση.

Οι βίαιες ενέργειες που νομιμοποιούνται μέσω των παραπάνω αξιών δεν εκλαμβάνονται ως ανατρεπτικές, με σκοπό την κατάργηση των υπάρχουσών κανονικοτήτων, αλλά ως επανεπιβεβαίωση της δυνατότητας της τοπικής κοινωνίας να έχει λόγο στη συγκυρία. Δεν είναι η θέληση ανατροπής, αλλά η έκφραση ότι έχουν τη δυνατότητα για κάτι τέτοιο.²⁷ Έτσι οι βίαιες επιθέσεις κατά των αστυνομικών με σκοπό την επανακατάληψη των εκκλησιών σε χωριά της Ηλείας, οι οποίες είχαν σφραγιστεί επειδή χρησίμευαν ως χώροι συγκέντρωσης των εξεγερμένων, εμπεριέχουν στη λογική τους τόσο την αντίδραση κατά των εμπόρων, όσο και την αντίθεση πόλης/χωριό. Ουσιαστικά αμφισβητείται η νομιμότητα των κατασταλτικών μέτρων του κράτους, όχι όμως και το πλαίσιο που τα ορίζει. Με αυτήν την έννοια η ανάδειξη των παραδοσιακών αξιών στα πλαίσια της αγροτικής διαμαρτυρίας λειτουργεί ως εξισορροπιστικός μηχανισμός, αφού αφήνει περιθώρια διαπραγμάτευσης για την εκτόνωση των εντάσεων. Από την άλλη, η διαδικασία αυτή προσδίδει νέα στοιχεία κοινωνικής οργάνωσης των παραγωγών, όπως θα φανεί αρκετά χρόνια αργότερα με τη σύσταση των αγροτικών συναϊτερισμών.

26. Τα ουτοπικά στοιχεία του αναρχικού λόγου, υποβοηθούν την ανάδυση των παραδοσιακών αξιών και την επανενεργοποίησή τους στη συγκυρία. Βλ. σχετικά, J. La Croix, *Ηθική και Κοινωνία*, Αθήνα 1978, σ. 285.

27. Για τις αγροτικές εξεγέρσεις στην Ανδαλουσία, βλ., E. Hobsbawm, *Les primitifs de la révolte*, ό.π., σ. 105.